

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ**

**ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**Факультет менеджменту, адміністрування
та права**

**Кафедра цивільно-правових дисциплін,
трудового та аграрного права**

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО»**

спеціальність *081 Право*
форми навчання *денна та заочна*

**Харків
2023**

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ
ЗАНЯТЬ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО»**

спеціальність *081 Право*
форми навчання *денна та заочна*

**Затверджено
рішенням Науково-методичної ради
факультету
МАП ДБТУ
Протокол № 8
від 25.04.2023 р.**

УДК 349.6

Навчально-методичний посібник для практичних занять з навчальної дисципліни «Екологічне право», спеціальності 081 Право, денної та заочної форми навчання; упоряд. В.П. Грохольський, Д.Л. Ковач – Харків: ДБТУ, 2023 – 50 с.

Методичні рекомендації призначені для надання допомоги студентам у засвоєнні основних тем навчальної дисципліни «Екологічне право» з питань правового регулювання екологічних відносин, юридичного забезпечення екологічної складової діяльності сільськогосподарських підприємств, охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Призначений для студентів денної та заочної форми навчання.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Шеховцов В.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри екологічного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Москаленко О.В. – д.ю.н., професор, декан факультету менеджменту, адміністрування та права, Державного біотехнологічного університету, Державний біотехнологічний університет.

Відповідальна за випуск: к.ю.н., доцент Грохольський В.П.

Схвалено і рекомендовано до друку науково-методичною радою факультету менеджменту адміністрування та права ДБТУ (протокол № 8 від 25.04.2023)

© Грохольський В.П., Ковач Д.Л

Зміст

Вступ	
Загальні положення з підготовки до практичних (семінарських) занять	
Методичні рекомендації щодо розв'язання практичних завдань	
Система та критерії оцінювання	
Критерії оцінювання знань студентів на практичних (семінарських) заняттях	
Практичне заняття № 1. Екологічне право в правовій системі України	
Практичне заняття № 2. Екологічні права та обов'язки громадян в Україні	
Практичне заняття № 3. Право власності на природні ресурси та право природокористування	
Практичне заняття № 4. Правові основи екологічного управління в Україні	
Практичне заняття № 5. Економіко-правовий механізм в галузі екології	
Практичне заняття № 6. Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства	
Практичне заняття № 7. Правове регулювання використання та охорони земель в Україні	
Практичне заняття № 8. Правове регулювання використання та охорони вод в Україні	
Практичне заняття № 9. Правове регулювання використання та охорони надр в Україні	
Практичне заняття № 10. Правове регулювання використання та охорони рослинного світу в Україні	
Практичне заняття № 11. Правова охорона атмосферного повітря	
Практичне заняття № 12. Правове регулювання національної екологічної мережі України	
Практичне заняття № 13. Особливості екологічного права зарубіжних країн. Міжнародно-правова охорона навколишнього природного середовища	
Список літератури	

Вступ

В умовах реформування аграрного сектора економіки першочергову роль відіграє створення суб'єктів господарювання, здатних виробляти конкурентоспроможну, високоякісну та екологічно чисту продукцію. Актуального значення набуває професійна підготовка фахівців-юристів, добре обізнаних у юридичних питаннях щодо охорони довкілля та природокористування.

У зв'язку з цим постає завдання підвищення рівня викладання та засвоєння студентами еколого-правових знань, що формуються відповідно до сучасних напрямів державної політики в галузі екологічних відносин, досягнень науки екологічного права. Цим обумовлено введення до навчального процесу комплексної навчальної дисципліни «Екологічне право».

Метою дисципліни є дослідження важливих питань про предмет, метод і систему екологічного права, його принципи, джерела, об'єкти та суб'єкти, правові основи екологічного управління, екологічні права та обов'язки громадян, право власності на природні ресурси, загальні положення права природокористування; правове забезпечення екологічної безпеки, економічного механізму природокористування та охорони навколишнього природного середовища, формування і функціонування екологічної мережі, екологічні спори, правове регулювання використання та охорони земель, вод, надр, рослинного та тваринного світу, атмосферного повітря, курортних, лікувально-оздоровчих та рекреаційних територій і зон, поводження з відходами, правовий режим надзвичайних екологічних ситуацій, правове забезпечення використання та охорони природних ресурсів виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України, міжнародне екологічне право та міжнародне співробітництво в галузі охорони довкілля, а також засвоєння таких підгалузей права, як: водне, гірниче, лісове, фауністичне, атмосферне.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Екологічне право» студенти повинні:

- знати систему екологічного законодавства; особливості права власності на природні ресурси; специфіку правового регулювання використання окремих природних ресурсів і об'єктів; правовий режим особливо охоронюваних природних об'єктів;

- вільно орієнтуватися у системі екологічного законодавства, знати основні законоположення стосовно порядку природокористування і охорони навколишнього природного середовища, організації управління в галузі природокористування, сплати зборів та інших обов'язкових платежів за використання природних ресурсів;

- уміти правильно тлумачити та застосовувати норми екологічного

права, використовувати дані науки екологічного права для вирішення професійних завдань, здійснювати юридичний аналіз обставин для кваліфікації екологічних відносин; при виконанні професійних завдань визначати правовий статус органів у сфері екологічного управління та правові наслідки рішень, які вони приймають; у межах економіко-правового механізму природокористування та охорони навколишнього природного середовища застосовувати економічні заходи раціонального природокористування, а також передбачені законодавством механізми правового регулювання використання, охорони та відтворення природних ресурсів.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ З ПІДГОТОВКИ ДО ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ

Вивчення дисципліни «Екологічне право» проходить у формі лекцій, семінарських занять, практичних занять та самостійної роботи.

Метою аудиторних занять є систематизоване засвоєння студентами теоретичних знань про поняття, завдання, основні принципи та інститути екологічного права. Аудиторні заняття передбачають форми контролю засвоєння змісту дисципліни.

Лекційні заняття передбачають викладення нового теоретичного матеріалу викладачем, сприйняття цього матеріалу студентами. За своїм змістом лекції охоплюють основний теоретичний матеріал найважливіших тем навчальної дисципліни.

Семінарське заняття – форма навчального заняття, під час якого викладач організує обговорення попередньо визначених питань, до яких студенти повинні готувати тези виступів. Результати самостійної роботи по підготовці до семінару, та безпосередня робота на семінарі фіксується у робочому зошиті семінарських та практичних занять, ведення якого обов'язково для кожного студента. Робота на семінарському занятті також передбачає доповіді за попередньо підготовленими студентами рефератами. Викладач оцінює виступи студентів, їх активність у дискусії, рівень знань та уміння формулювати і відстоювати свою позицію тощо.

Практичне заняття – форма навчального заняття, на яких студенти повинні набути навичок практичного застосування положень чинного природоресурсного законодавства, основних проблем, пов'язаних із землекористуванням, водокористуванням, надрокористуванням, лісокористуванням, використанням атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу

Мета практичного заняття – поглиблене і систематичне вивчення найбільш складних і важливих тем навчальної дисципліни «Екологічне право». Практичні заняття покликані не стільки повторювати, скільки поповнювати і конкретизувати матеріал лекційного курсу і

навчальної літератури.

Завдання для практичних занять студент виконує у письмовій формі, для чого заводить спеціальний зошит. Тему та номери завдань призначає завчасно викладач відповідно до Збірника завдань для практичних занять.

Під час практичних занять студенти під контролем викладача обговорюють рішення практичних завдань. Відповіді на кожне питання повинні бути мотивованими з обов'язковим посиланням на відповідну норму Закону України. Вимоги до усних відповідей студентів на практичних заняттях є загальноприйнятими. Спочатку зачитується зміст завдання (фабула задачі), а потім письмове рішення з необхідними коментарями та поясненнями. В обговоренні рішення беруть участь усі студенти групи.

Викладач оцінює вірність, повноту й обґрунтованість рішень, викладених студентами, їх активність у дискусії, рівень знань та уміння формулювати й відстоювати свою позицію тощо.

Викладач, який проводить заняття, підводить підсумки обговорення, робить зауваження щодо неточних, некоректних і помилкових рішень студентів та формулює правильні відповіді на поставлені у завданні питання.

При повній і правильній відповіді на питання, які стоять у завданні, викладач може змінити деякі вихідні дані цього завдання, щоб змусити студента зайнятися пошуком іншої відповіді. Такий підхід викладача до можливих варіантів розвитку ситуації і способів їх вирішення не тільки створює робочу обстановку у групі, активізує студентів, а й викликає у них особливий інтерес до проведення таких занять.

Непідготовленість до заняття, відсутність письмових рішень домашнього завдання чи пропуск заняття (незалежно від причин) тягне за собою обов'язкове його відпрацювання.

2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ

Розв'язання практичних завдань є окремою формою вивчення навчальної дисципліни «Екологічне право», яка спрямована на оволодіння навичками щодо практики застосування норм цієї галузі права.

Основними цілями розв'язання задач з навчальної дисципліни «Екологічне право» є:

1. Досягнення високого рівня обґрунтування власної правової оцінки фактичних обставин поданої ситуації.
2. Розвиток вмінь надавати окрему правову оцінку конкретно представлених фактичних обставин запропонованої ситуації.
3. Закріплення навичок самостійної роботи студентів з нормативним матеріалом.

Будь-яке практичне завдання складається з декількох частин: а) умови (фабула завдання); б) питання. Фабулою завдання є інформація про уявні події, можливо пов'язані з певними діями. Завдання полягає у вимозі представити студентом висновки, що зроблені самостійно: або про представлену ситуацію, або правову оцінку ситуації.

Вирішення практичного завдання включає в себе декілька послідовних етапів:

- 1) юридична оцінка наданої практичної ситуації;
- 2) власна правова оцінка наведеної ситуації;
- 3) обґрунтування власної правової оцінки студентом із відповідними посиланнями на норми чинного законодавства;
- 4) Формулювання остаточної відповіді на поставлені в задачі запитання.

Юридична оцінка практичної ситуації повинна базуватися на представленій у практичному завданні інформації про певну життєву ситуацію. Використовуючи знання, отримані в процесі вивчення теорії Екологічного права, студент повинен випрацювати власну позицію щодо оцінки події.

Оскільки умови задачі не можуть бути викладені з урахуванням усіх можливостей і абсолютно повно, перш за все необхідно напрацювати декілька пріоритетних напрямків вирішення завдання. Підбираючи аргументи щодо кожного з них, відкидаються найменш вірні та найменш аргументовані варіанти.

Після обрання найбільш оптимального варіанту, формується розгорнута відповідь із викладенням власних аргументів стосовно саме такого варіанту. Рішення повинно бути розгорнутим, аргументованим із посиланням на норми чинного законодавства.

Формула рішення повинна слідувати за основними положеннями,

аргументами та містити їх підсумок, що знаходить вираження у чіткій відповіді на поставлені в задачі питання. При вирішенні завдання студент повинен користуватися нормами чинного законодавства, власними знаннями, отриманими при вивченні курсу «Екологічне право», теоретичними надбаннями юридичної науки.

3. СИСТЕМА ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Підсумкова оцінка знань студентів залежить від способів або підходів, що застосовуються при визначенні рівня знань студента. Вони, в свою чергу, залежать від форми навчання студента. У разі оцінювання знань студента заочної форми навчання, то воно проводиться на ґрунті усної\письмової відповіді на екзаменаційний (три питання) або заліковий білет (два питання), який студент отримує на підсумковому контролі, що знаходить своє вираження у кінцевій оцінці за п'ятибальною системою, стобальною системою, або за системою ECTS. У разі оцінки знань студентів денної форми навчання, підсумкова оцінка знаходить своє вираження у кінцевій оцінці за п'ятибальною системою, стобальною системою, та за системою ECTS, яка визначається сумою балів, набраних студентом при виконанні окремих видів робіт. Бали за проведену роботу нараховуються при оцінюванні відповідей на практичних заняттях, поточних модульних контролів, іспиту (у разі його складання).

При складанні семестрового екзамену, кількість балів, відведених на поточний контроль, складає не більше 60 за 100 бальною шкалою. При складанні заліку, кількість балів, підсумкова оцінка виставляються за результатами поточного контролю за 100 бальною шкалою.

Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних та семінарських занять. Основна мета поточного контролю – забезпечення зворотного зв'язку між викладачами та студентами в процесі навчання, забезпечення управління навчальною мотивацією студентів. Оскільки основним завданням поточного контролю є встановлення і оцінювання рівнів розуміння і первинного засвоєння окремих елементів змісту теми, встановлення зв'язків між ними та засвоєним змістом попередніх тем, допускається опитування студентів і під час лекційних занять. Оцінки на семінарському, практичному занятті, які виставляються студенту, заносяться до журналу обліку роботи викладача в колонку з надписом, що засвідчує дату проведення заняття. Форми і методи опитування обирає викладач. Студенти, що були відсутніми на занятті, зобов'язані відпрацювати його.

Модуль (проміжна атестація) проводиться після вивчення матеріалу певних змістових модулів, на які поділено програмний матеріал.

Форма модульного контролю розробляється лектором або провідним викладачем з дисципліни у вигляді тестів, письмової

контрольної, колоквіуму, тощо. Підсумкова оцінка з модуля це – сумарна оцінка, зі своїм ваговим коефіцієнтом, з усіх видів робіт, що входять до модуля. Підсумкову модульну оцінку викладач заносить до «Модульної відомості», яка надається йому старостою групи, та фіксує її у журналі обліку роботи викладача. Семестровий контроль з навчальної дисципліни Екологічне право проводиться у формі семестрового заліку. При складанні заліку з курсу «Екологічне право» підведення підсумку засвоєння студентом навчального матеріалу за семестр здійснюється виключно на підставі суми балів, набраної студентом за результатами практичних занять, самостійної роботи, виконанням модульних контрольних робіт шляхом переводу її в залікову оцінку «зараховано», «не зараховано» без присутності студента.

3.1. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ НА ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТТЯХ

Оцінювання проводиться за п'ятибальною шкалою.

Оцінка «відмінно» має місце, якщо студент активно працює протягом усього практичного заняття, дає повні відповіді на запитання викладача у відповідності з планом практичного заняття і показує при цьому глибоке оволодіння лекційним матеріалом, знання відповідної літератури та законодавства з питань, що виносяться на практичне заняття, здатний викласти та аргументувати власне бачення розв'язання практичного завдання з даної тематики, проявляє здібність до підбивання висновків на підставі огляду викладеного матеріалу.

Оцінка «добре» має місце при дотриманні таких вимог: студент активно працює протягом практичного заняття, питання висвітлені достатньо повно, викладення матеріалу послідовне, обґрунтоване, з посиланнями на відповідні нормативні акти, узагальнення судової практики та літературні джерела, викладення питань повинно логічно завершуватися самостійними висновками. Але, у відповіді студента допускаються окремі неточності, незначні помилки, відсутня виключна та беззаперечна аргументованість.

Оцінка «задовільно» має місце у тому разі, коли студент у цілому оволодів основним масивом питань з даної теми, проявляє основні знання лекційного та нормативного матеріалу, літератури, намагається робити висновки й розв'язувати практичні завдання. Але, студент на заняттях поводить себе пасивно, відповідає лише за вимогою викладача, питання висвітлюються неповно, у відповідях містяться серйозні помилки.

Оцінка «незадовільно» виставляється у разі, коли студент виявив повну неспроможність висвітлити питання, у випадках, коли питання

висвітлені неправильно, практичні завдання вирішені невірно.

Оцінка з навчальної дисципліни «Екологічне право» за семестр, що виставляється у «Відомість обліку успішності», складається з урахуванням результатів поточного та підсумкового контролю і оформлюється: за національною системою, за 100-бальною шкалою та за шкалою ECTS.

100-бальна система	цінка ECTS	оцінка за національною системою	
		Іспит	Залік
90-100		відмінно	зараховано
82-89		добре	
74-81			
64-73		задовільно	
60-63			
35-59	X	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1-34		незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ТА ЗАВДАННЯ до практичних (семінарських) занять

Змістовний модуль I. Загальні положення екологічного права

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №1

Тема: Екологічне право в правовій системі України

Методичні рекомендації:

Вивчення теми доцільно розпочати з розгляду поняття екологічного права, яке розуміється як система правових норм, які регулюють екологічні відносини з приводу приналежності, використання, забезпечення екологічної безпеки, відтворення природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з природним середовищем, охорони навколишнього природного середовища з метою реалізації інтересів відповідних суб'єктів та підтримання сталого екологічного розвитку, екологічної рівноваги в країні та окремих її регіонах.

Основними критеріями виділення та відокремлення галузі права в теорії права традиційно вважається предмет і метод правового регулювання. Екологічні відносини за своїм змістом є різноманітними, але взаємопов'язаними та єдиними. Їх єдність обумовлена зв'язком усіх природних об'єктів між собою, внаслідок чого існує єдина екологічна система. Для екологічного права характерним є змішаний метод правового регулювання, який включає у себе диспозитивні і імперативні способи і прийоми правового регулювання екологічних відносин.

Елементами екологічного права як галузі права виступають підгалузі, інститути та норми права, які в свою чергу об'єднані в Загальну, Особливу та Спеціальну частини.

У системі права України екологічне право існує не відособлено, а взаємодіє з іншими галузями права: конституційним правом, адміністративним, цивільним та земельним правом. Слід звернути увагу на історію розвитку та сучасний стан науки екологічного права (при цьому подати інформацію про найбільш видатних вітчизняних і зарубіжних вчених та їхній внесок у розвиток науки екологічного права), її взаємозв'язок з іншими юридичними та неюридичними науками.

Питання джерел екологічного права та системи екологічного законодавства є одними з найбільш складних і проблемних у навчальному курсі. Важлива роль в еколого-правовому регулюванні належить

міжнародним договорам, що у встановленому порядку набули чинності для України.

Крім того, джерелами екологічного права можуть бути правові звичаї та прецеденти Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини.

Слід зазначити, що первинна кодифікація екологічного законодавства в основному була завершена до 1995 року, тобто до прийняття основоположних для правової системи України документів – Конституції і Цивільного кодексу. Відповідно, деякі з чинних екологічних законів і кодексів їм не відповідають і застосовуються лише в тій частині, в якій не вступають з ними в суперечність. Нині відбувається повторна кодифікація екологічного законодавства, однак цей процес далекий від завершення, що утворює істотні проблеми в регулюванні екологічних відносин.

Питання для обговорення:

1. Загальна характеристика екологічних проблем у світі та в Україні. Роль права на шляху їх вирішення. Еколого-правова політика України на сучасному етапі розвитку.
2. Становлення та розвиток екологічного права України.
3. Поняття та предмет екологічного права. Види екологічних правовідносин.
4. Методи правового регулювання в екологічному праві.
5. Принципи екологічного права України.
6. Система екологічного права, його співвідношення з іншими галузями права.
7. Поняття, система та особливості джерел екологічного права.
8. Конституція України як джерело екологічного права.
9. Закони України в системі екологічного права. Закон України „Про охорону навколишнього природного середовища” як інтегроване джерело екологічного права.
10. Підзаконні нормативно-правові акти як джерела екологічного права.
11. Роль судової практики у регулюванні екологічних відносин.
12. Міжнародно-правові норми у системі джерел екологічного права.

Теми для написання рефератів:

1. Екологічне право – самостійна галузь системи права України.
2. Конституційні засади регулювання екологічних суспільних відносин.
3. Відмінність екологічного права від екологічного законодавства.
4. Екологічні правовідносини: поняття, об’єкти, суб’єкти, зміст.
5. Акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого

самоврядування як джерела екологічного права.

6. Принципи екологічного права.

7. Джерела екологічного права.

8. Міжнародно-правові акти як джерела екологічного права.

9. Рішення Конституційного Суду України в системі джерел екологічного права України.

Рекомендована література:

1. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ "Вид-во "Юрид. думка", 2008. – 720 с.

2. Екологічне право України: Підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / А.П. Гетьман, М.В. Шульга (ред.). — Х.: Право, 2005. — 384 с.

3. Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – 788 с.

4. Екологічне право України. Навчальний посібник. 2-е видання: доповнене та перероблене / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. – Вид-во «Бурун Книга». – 2008. – 368 с.

5. Право довкілля (екологічне право): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.І. Федорович, М.Я. Ващишин [та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Ін Юре, 2010. – 401 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №2

Тема: Екологічні права та обов'язки громадян в Україні

Методичні рекомендації:

Екологічні права та обов'язки становлять основу еколого-правового статусу людини і громадянина, тобто правового становища фізичної особи у галузі екологічних правовідносин. Вивчення еколого-правового статусу людини і громадянина має ґрунтуватися на загальних знаннях студентів у галузі гуманітарного права, отриманих насамперед з курсів теорії права, конституційного та цивільного права.

Екологічні права громадян визначають сукупну міру можливої та дозволеної поведінки людини у сфері належності природних об'єктів, їх використання, відновлення та охорони навколишнього природного середовища. Ця міра включає в себе можливість безпосередньо користуватися природою, вимагати від держави, фізичних та юридичних осіб виконання їхніх обов'язків щодо охорони навколишнього природного середовища у випадку погіршення його якості, а також звертатися за

державним або громадським захистом своїх порушених прав.

Екологічні права громадян закріплені Конституцією України, екологічними кодексами та законами. У загальній формі ці права перераховані у ст. 9 Закону України «Про навколишнє природне середовище».

Особливе місце серед екологічних прав громадян займає право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище. Це фундаментальне право, що належить людині внаслідок її існування, є необхідною умовою життя і тому невід'ємне від особи так само, як право на життя, на особисту недоторканність тощо. Це право закріплене в ст. 50 Конституції України й низці інших еколого-правових нормативних актів. Екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічного стану та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Отже, право на безпечне навколишнє природне середовище – це юридично закріплена можливість мешкати у природному середовищі, що не завдає шкоди здоров'ю та життю, а у випадку порушення цього права – вимагати його захисту у встановленому законом порядку.

Чинне екологічне законодавство України визначає юридичні критерії безпеки навколишнього природного середовища – нормативи екологічної безпеки. Тому для кращого розуміння сутності права на безпечне для життя і здоров'я довкілля варто повторити вже пройдений матеріал щодо функцій екологічного управління, зокрема функції екологічної стандартизації і нормування.

Вивчаючи тему слід детально розглянути й інші найважливіші конституційні екологічні права людини – право на екологічну інформацію та на відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства про охорону довкілля. Необхідно розглянути питання щодо підстав обмеження та припинення екологічних прав, а також з'ясування кола екологічних прав, які не можуть бути обмежені або припинені.

Питання для обговорення:

1. Поняття та види екологічних прав громадян.
2. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля.
3. Право на екологічну інформацію.
4. Право на участь у прийнятті екологічно-значимих рішень.
5. Право на відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями.
6. Інші екологічні права громадян.
7. Гарантії реалізації екологічних прав громадян.
8. Способи захисту екологічних прав громадян.
9. Обов'язки громадян у сфері охорони довкілля.

Теми для написання рефератів:

1. Право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля.
2. Конституційні засади прав людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля.
3. Право громадян на вільний доступ до екологічної інформації.
4. Форми та способи захисту прав громадян на екологічну інформацію.

Література:

1. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ "Вид-во "Юрид. думка", 2008. – 720 с.
2. Екологічне право України: Підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / А.П. Гетьман, М.В. Шульга (ред.). — Х.: Право, 2009. — 328 с.
3. Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – 788 с.
4. Екологічне право України. Навчальний посібник. 2-е видання: доповнене та перероблене / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. – Вид-во «Бурун Книга». – 2008. – 368 с.
5. Право довкілля (екологічне право): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.І. Федорович, М.Я. Ващишин [та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Ін Юре, 2010. – 401 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №3

Тема: Право власності на природні ресурси та право природокористування

Методичні рекомендації:

Вивчаючи поняття права власності на природні ресурси, насамперед слід повторити загальні цивільно-правові положення щодо права власності, а потім відстежити особливості правового регулювання відносин власності на природні ресурси. Для отримання повного уявлення про проблему необхідно проаналізувати також еволюцію відносин власності в цій сфері за період незалежності України.

Право власності на природні ресурси розглядається в об'єктивному (широкому) і суб'єктивному (вузькому) значеннях. В об'єктивному значенні – це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини з приводу належності об'єктів природи одним особам і відчуженості таких об'єктів від інших осіб. Право власності на природні

ресурси в суб'єктивному значенні – це право конкретного суб'єкта володіти, користуватися і в дозволених законом рамках розпоряджатися певними частинами природних об'єктів.

При розгляді змісту права власності на природні ресурси зверніть увагу на сутність і характер права володіння природними ресурсами, права користування та обмежений характер права розпорядження природними ресурсами. Право володіння означає фактичне володіння річчю, яке має юридичне значення. Щодо природних ресурсів, то володіння, як правило, виражається у віднесенні природного об'єкта до відання власника, закріпленні його за власником (наприклад, земельної ділянки з визначеними межами за фермерським господарством). Право володіння належить будь-якому власнику, якщо, звичайно, об'єкт не передано у користування чи оренду іншим особам. Право користування об'єктом природи – це право здійснювати його безпосередню господарську експлуатацію з метою вилучення його корисних властивостей і якостей, отримання інших благ. Право користування також зберігається у власника в тому разі, коли об'єкт не передано в оренду чи в користування іншим суб'єктам.

Право розпорядження є основним повноваженням власника, яке і відрізняє його від користувачів. Якщо відбувається передача цього права, то змінюється і власник об'єкта. Право розпорядження природним об'єктом – це право визначати його юридичну долю, вчиняти дії, спрямовані на зміну його юридичного статусу. У найбільш повному обсязі це право належить державі, яка може передавати природні ресурси у власність іншим суб'єктам, надавати їх у користування та вилучати у користувачів, видавати нормативно-правові акти, які визначають режим тих чи інших природних об'єктів. Певні обмеження права власності на природні ресурси встановлені для приватних і комунальних власників. Законодавство обмежує перелік угод, які можуть бути вчинені з природними об'єктами. Крім того, приватні власники не мають права самостійно змінювати цільове призначення природного об'єкта, погіршувати його якість, знищувати тощо. Ці обмеження пов'язані зі специфікою природних ресурсів як об'єктів власності, що, незважаючи на приналежність конкретним суб'єктам, продовжують лишатися невід'ємними елементами навколишнього природного середовища, зберігати екологічні взаємозв'язки з іншими природними компонентами.

Особливості права розпорядження щодо окремих суб'єктів мають бути окреслені стосовно держави, територіальних громад, фізичних та юридичних осіб, а також іноземних суб'єктів.

Об'єкти права власності на природні ресурси істотно відрізняються від традиційних об'єктів цивільно-правових відносин власності, тому слід урахувати їхні відмінні риси, які значною мірою визначають сутність права власності на природні ресурси. Студентам потрібно мати на увазі, що не

всі природні ресурси можуть бути привласнені, а лише ті, які піддаються індивідуалізації. Такі ж природні ресурси, як наприклад енергія вітру чи сонячна радіація, хоча й активно використовуються людством, але привласнені бути не можуть. Крім того, на право власності на природні ресурси впливають як екологічні (пов'язаність із навколишнім середовищем, включення в систему екологічних взаємозв'язків, природне походження тощо), так і економічні (визнання природних ресурсів національним багатством, відсутність вартості в розумінні витрат людської праці на створення, особливості оцінки тощо) чинники, що зумовлюють особливий режим його здійснення.

Суб'єктами права власності на природні ресурси виступають держава (державна власність), територіальні громади (комунальна власність), юридичні і фізичні особи. Реформування законодавства про власність на природні ресурси в Україні дало можливість іноземним суб'єктам (іноземним державам, фізичним особам, що не є громадянами України, іноземним юридичним особам) бути власниками окремих природних об'єктів в Україні за умов, визначених в законі. Тому необхідно розглянути ці питання та з'ясувати сутність проблем у реалізації іноземними суб'єктами права власності на природні ресурси в Україні.

Наступним важливим блоком у темі є коло підстав і порядок виникнення права власності на природні ресурси й припинення цього права. При вивченні цього блоку варто детально вивчити класифікацію підстав виникнення (припинення) права власності на природні ресурси, а також звернути особливу увагу на момент виникнення права власності і характер документів, які це право посвідчують.

Питання для обговорення:

1. Загальна характеристика права власності на природні ресурси та комплекси.
2. Конституційні засади права власності на природні ресурси. Об'єктивне та суб'єктивне право власності на природні ресурси.
3. Особливості права державної власності на природні ресурси.
4. Загальна характеристика права комунальної власності на природні ресурси.
5. Правові засади права приватної власності на природні ресурси.
6. Порядок надання природних ресурсів у приватну власність, приватизація.
7. Загальна характеристика угод як підстав виникнення права власності на природні ресурси.
8. Основні права та обов'язки власників природних ресурсів, захист і гарантії їх прав.

9. Підстави, порядок та умови припинення права державної, комунальної та приватної власності на природні ресурси, види та класифікація таких підстав.
10. Форми і методи охорони та захисту права власності на природні ресурси.
11. Особливості відповідальності за порушення права власності на природні ресурси.
12. Поняття, принципи і види права природокористування.
13. Право загального природокористування.
14. Постійне та тимчасове природокористування.
15. Суб'єкти і об'єкти права природокористування.
16. Зміст права природокористування. Захист прав природокористувачів

Завдання:

1. Райдержадміністрація прийняла рішення про надання безкоштовно у власність Коваленку безхазяйної колекції тварин, у тому числі декількох тварин, занесених до Червоної книги України, з метою створення приватного зоологічного парку. Прокурор міста оскаржив це рішення, оскільки вважає, що колекцію тварин потрібно було придбати на конкурентних засадах.

Вирішіть справу. Чи законне рішення райдержадміністрації? Який порядок набуття у власність безхазяйних об'єктів природи?

2. Цегельний завод уклав із сільськогосподарським ТОВ "Західбуд" договір оренди кар'єру площею 12 га, який знаходився на землях сільськогосподарського призначення, строком на 3 роки для видобутку глини як корисних копалин місцевого значення. Орендну плату завод згідно з договором мав сплачувати у вигляді п'яти тисяч штук цегли щомісяця. У зв'язку з тим, що завод систематично порушував строки сплати орендної плати, ТОВ "Західбуд" звернулось до суду з позовом про дострокове припинення договору оренди.

Яке рішення має прийняти суд? Які правові наслідки визнання угод недійсними?

Теми для написання рефератів:

1. Поняття та особливості права власності на природні ресурси в Україні.
2. Право приватної власності на природні ресурси.
3. Право загального природокористування.
4. Право спеціального природокористування.
5. Особливості спеціального природокористування природними ресурсами континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Література:

1. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ "Вид-во "Юрид. думка", 2008. – 720 с.
2. Природноресурсове право України: Навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / Ред. І.І. Каракаш. — К.: Істина, 2005. — 376 с.
3. Екологічне право України: Підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / Ред. А.П. Гетьман, М.В. Шульга. — Х.: Право, 2005. — 384 с.
4. Екологічне право. Особлива частина: Підручник. Повний академ. курс / За заг. ред. В.І. Андрейцева. — К.: Істина, 2001. — 544 с.
5. Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – 788 с.
6. Екологічне право України. Навчальний посібник. 2-е видання: доповнене та перероблене / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. – Вид-во «Бурун Книга». – 2008. – 368 с.
7. Право довкілля (екологічне право): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.І. Федорович, М.Я. Ващишин [та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Ін Юре, 2010. – 401 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №4

Тема: Правові основи екологічного управління в Україні

Методичні рекомендації

При розгляді питань, пов'язаних із правовими основами управління в галузі використання природних ресурсів охорони довкілля, слід пам'ятати, що тема є складною через великі обсяги інформації та постійні процеси адміністративного реформування в державі. Водночас ці проблеми є основними в курсі екологічного права й потребують особливої уваги.

Загальна характеристика управління у сфері використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища передбачає розгляд поняття управління, об'єктів і суб'єктів управлінської діяльності, методів, принципів її здійснення та видів управління в сфері екології.

Слід мати на увазі, що система органів державного управління в сфері екології базується на загальноновизнаному в теорії управління поділі на органи державного управління загальної компетенції та органи державного управління спеціальної компетенції в сфері охорони

навколишнього природного середовища й використання природних об'єктів. У рамках першої групи слід проаналізувати повноваження екологічної спрямованості, що входять до компетенції Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради й уряду Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Розгляд органів спеціальної компетенції слід розпочинати зі структури, завдань і повноваження Міністерства екології та природних ресурсів України та його органів на місцях. Крім того, до органів спеціальної компетенції включаються органи державного управління в сфері використання та охорони земель, вод, надр, лісів, тваринного світу, атмосферного повітря, територій і об'єктів природного заповідного фонду.

Вивчення правового регулювання громадської управлінської діяльності в сфері охорони навколишнього природного середовища доцільно розпочинати з відповідних статей Конституції України, законів «Про об'єднання громадян» та «Про охорону навколишнього природного середовища». Крім того, слід ознайомитися з міжнародно-правовим регулюванням участі громадськості в процесі прийняття рішень, що стосуються довкілля, а також із діяльністю громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища.

Важливою частиною опанування теми є розгляд питань стосовно функцій управління у сфері використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища.

Питання для обговорення:

1. Поняття, зміст, та види управління у сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів.
2. Основні функції управління в сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів.
3. Система і компетенція органів державного управління в сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів.
4. Компетенція органів місцевого самоврядування в сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів.
5. Громадське управління в сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів.

Завдання:

1. Виробнича діяльність фірми "Корнеол" (засновником якої є громадянин Германії), що займається вирощуванням поголів'я свиней на придбаних виробничих площах, проводиться без застосування очисних споруд, що призводить до подальшого забруднення ґрунтів.

Райдержадміністрація звернулася до власника фірми з вимогою призупинити роботу до приведення у відповідність до екологічних нормативів системи видалення техногенних стоків. Однак керівництво фірми вказану вимогу проігнорувало.

Громадський інспектор з охорони довкілля, який неодноразово спільно з працівниками органів Міністерства екології та природних ресурсів України проводив рейди та перевірки, склав протокол про адміністративне правопорушення на підставі виявлення порушень природоохоронного законодавства. Райдержадміністрація звернулася до суду.

Вирішіть справу. Вкажіть коло прав та обов'язків громадських інспекторів з охорони довкілля.

2. У зв'язку з незадовільним станом збереження природних ресурсів Харківської області обласною радою було прийнято рішення, що передбачало:

1. Тимчасову заборону полювання у межах мисливських угідь області.

2. Заборону купання у визначених рішенням водоймах загального користування.

3. Обов'язок промислових підприємств проводити озеленення прилеглої до них земельних ділянок.

4. Запровадження збору з суб'єктів господарювання на поліпшення стану природних ресурсів.

Визначити види правовідносин, що склалися. Проаналізувати законність даного рішення.

Література:

1. Екологічне право [Текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана. – Х : Право, 2013. – 432 с.

2. Гетьман А. П. Регіональний екологічний контроль: теорія правового регулювання [Текст] : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Здоровко. – Київ, 2004. – 216 с.

3. Екологічне право України. Академічний курс [Текст] : підручник / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ. ун-т права ; за заг. ред. Ю. С. Шемчушенка. – 2-ге вид. – Київ : Юрид. думка, 2008. – 720 с.

4. Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – 788 с.

5. Екологічне право України. Навчальний посібник. 2-е видання: доповнене та перероблене / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. – Вид-во «Бурун Книга». – 2008. – 368 с.

6. Право довкілля (екологічне право): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.І. Федорович, М.Я. Ващишин [та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Ін Юре, 2010. – 401 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №5

Тема: Економіко-правовий механізм в галузі екології

Методичні рекомендації:

Економічні заходи стимулювання суб'єктів екологічних відносин до належної екологічно значущої поведінки відіграють важливу роль у забезпеченні раціонального природокористування та охорони довкілля. Часто вони є набагато більш ефективними, ніж адміністративні приписи і санкції. Саме тому вивченню економіко-правового механізму регулювання в цій сфері в екологічному праві слід приділити особливу увагу.

Поняття економіко-правового механізму в сфері екології слід розглянути як в теоретичному плані (доктринальні визначення, еволюція цього інституту, зарубіжний досвід тощо), так і в аспекті сучасного законодавчого регулювання. Слід з'ясувати функції економічного механізму охорони навколишнього природного середовища, сутність економічних методів впливу на виробничо-господарську діяльність і заходів, які становлять структуру цього механізму.

Питання для обговорення:

1. Поняття, функції та складові економіко-правового механізму природокористування та охорони довкілля.
2. Джерела фінансування екологічних заходів та програм.
3. Природоресурсові податки і збори.
4. Екологічний податок.

Завдання:

1. До мешканців багатоквартирного будинку як тих, що утворюють побутові відходи, надійшли листи від Державної податкової служби України про необхідність сплати екологічного податку за розміщення відходів згідно з Податковим кодексом України. Громадяни звернулися до ЖЕКу зі скаргами, оскільки систематично платять за вивіз сміття у складі комунальних послуг. ЖЕК, у свою чергу, направив ці скарги до організації перевізника, яка безпосередньо здійснювала збирання та вивіз сміття до полігону. Остання від сплати екологічного податку відмовилась, мотивуючи це тим, що не є суб'єктом, що розміщує відходи.

Визначите коло суспільних відносин. Які організаційні умови та підстави сплати екологічного податку? Хто є платником екологічного податку в наведеній ситуації? Що є об'єктом оподаткування?

Теми для написання рефератів:

1. Поняття, функції та складові економіко-правового механізму природокористування та охорони довкілля.
2. Джерела фінансування екологічних заходів та програм.
3. Природоресурсові податки і збори.
4. Екологічний податок.

Література:

1. Екологічне право [Текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана. – Х : Право, 2013. – 432 с.
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року.
3. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року // Офіційний вісник України. 2010. - № 92. – Ст. 3248.
4. Хвесик М.А., Горбач Л.М., Кулаковський Ю.П. Економіко-правове регулювання природокористування. — К.: Кондор, 2004. — 523 с.
5. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ "Вид-во "Юрид. думка", 2008. – 720 с.
6. Екологічне право України: Підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / А.П. Гетьман, М.В. Шульга (ред.). — Х.: Право, 2005. — 384 с.
7. Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – 788 с.
8. Екологічне право України. Навчальний посібник. 2-е видання: доповнене та перероблене / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. – Вид-во «Бурун Книга». – 2008. – 368 с.
9. Право довкілля (екологічне право): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.І. Федорович, М.Я. Ващишин [та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Ін Юре, 2010. – 401 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №6

Тема: Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства

Методичні рекомендації:

Підставою юридичної відповідальності в галузі екологічних відносин є екологічне правопорушення. Слід мати на увазі, що чинне законодавство не містить нормативного визначення екологічного правопорушення, а передбачає загальні переліки таких правопорушень (Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища») або ж порушень у галузі використання земель, вод, надр, рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря, територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Тому важливим є визначення критерію, за яким те чи інше протиправне діяння може бути віднесене до кола екологічних правопорушень. Екологічними порушеннями слід вважати ті протиправні діяння, які завдають екологічну шкоду (шкоду довкіллю, життю і здоров'ю людини).

Видами юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства є дисциплінарна та матеріальна відповідальність працівників, які допустили екологічні правопорушення в зв'язку з виконанням своїх трудових обов'язків, адміністративна, кримінальна і цивільно-правова. Відповідно слід вивчити підстави та особливості кожного з цих видів.

Розглядаючи адміністративну відповідальність за порушення екологічного законодавства, необхідно окреслити види адміністративних проступків у сфері екології, види адміністративних стягнень, які застосовуються до осіб, що допустили адміністративні правопорушення, коло і компетенцію органів, уповноважених розглядати справи про адміністративні порушення екологічної спрямованості. Okремо варто проаналізувати особливості адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення екологічного законодавства, враховуючи, що на цих суб'єктів не поширюється дія КУпАП, і їх адміністративна відповідальність визначається спеціальними законодавчими актами (наприклад, Законом України «Про виключну (морську) економічну зону», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» тощо). Крім того, на особливу увагу заслуговує правова природа заходів щодо обмеження, тимчасової заборони (зупинення) та припинення діяльності суб'єктів господарювання, що допустили порушення екологічного законодавства.

Питання для обговорення:

1. Поняття та види відповідальності за екологічні правопорушення.
2. Поняття, склад та особливості екологічного правопорушення.
3. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення.
4. Кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення.
5. Відшкодування шкоди заподіяної довкіллю. Відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю чи майну громадян внаслідок екологічного

правопорушення.

Теми для написання рефератів:

1. Юридична відповідальність за самовільне заволодіння земельною ділянкою.
2. Юридична відповідальність у сфері поводження з небезпечними відходами.
3. Юридична відповідальність у сфері поводження з генетично-модифікованими організмами.
4. Юридична відповідальність у сфері радіоекологічної безпеки.
5. Юридична відповідальність за порушення екологічних вимог законодавства з питань виробництва рибної продукції.
6. Проблеми застосування юридичної відповідальності за порушення фауністичного права (на вибір).
7. Юридична відповідальність за порушення законодавства про охорону і використання виключної (морської) економічної зони.

Література:

1. Екологічне право [Текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана. – Х : Право, 2013. – 432 с.
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року.
5. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ "Вид-во "Юрид. думка", 2008. – 720 с.
6. Екологічне право України: Підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / А.П. Гетьман, М.В. Шульга (ред.). — Х.: Право, 2009. — 328 с.
7. Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – 788 с.
8. Екологічне право України. Навчальний посібник. 2-е видання: доповнене та перероблене / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. – Вид-во «Бурун Книга». – 2008. – 368 с.

Змістовий модуль II

Правове регулювання використання окремих природних ресурсів

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №7

Тема: Правове регулювання використання та охорони земель в Україні

Методичні рекомендації:

Правове регулювання земельних відносин в Україні вивчається в рамках окремого навчального курсу «Земельне право», тому при вивченні екологічного права увага приділяється лише найбільш загальним земельно-правовим питанням, насамперед тим, оволодіння якими необхідне для подальшого успішного освоєння інших тем Особливої частини.

Земля як об'єкт земельних відносин володіє істотною специфікою як природний ресурс і одночасно об'єкт нерухомого майна; основний елемент навколишнього середовища, з яким пов'язані всі інші природні компоненти; просторово-територіальний базис для здійснення будь-якої людської діяльності та розміщення будь-яких об'єктів; основний засіб виробництва у сільському і лісовому господарствах. Ці властивості землі з необхідністю визначають правовий режим земельних відносин і значною мірою – зміст сучасного земельного права.

Особливу увагу слід приділити вивченню джерел земельного права України. Переважна роль у системі джерел належить закону, що прямо впливає зі змісту ст. 92 Конституції України. Земельний кодекс України відіграє велику роль урегулюванні як земельних, так і інших природноресурсових відносин. Більше того, інші акти по ресурсній спрямованості застосовуються лише в тій мірі, в якій вони не суперечать ЗК України.

Питання для обговорення:

1. Земля як об'єкт використання та правової охорони. Склад земельного фонду.
2. Порядок передачі земель у власність та надання у користування.
3. Права і обов'язки власників землі та землекористувачів.
4. Зміст правової охорони земель.
5. Державний контроль за охороною та використанням земель.
6. Відповідальність за порушення земельного законодавства.

Завдання:

1. Представники релігійної організації, зареєстрованої у встановленому порядку, звернулись до Прокуратури із скаргою на те, що

їм відмовили у можливості взяти участь у земельних торгах. Вони вказали, що їх організація є юридичною особою, вони були готові сплатити передбачені законом реєстраційний та гарантійний внески для участі у торгах, але їм, на їх думку, безпідставно відмовили. Разом з тим, відповідно до ст.17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»: «...релігійні організації мають переважне право на передачу їм культових будівель із земельною ділянкою, необхідною для обслуговування цих будівель. Користування землею релігійні організації здійснюють у порядку, встановленому Земельним кодексом України та іншими законодавчими актами України». Зважаючи на вказане представники релігійної організації вимагали визнати земельні торги, що відбулись, недійсними та провести повторні земельні торги, де зможе взяти участь їх організація.

Проаналізуйте ситуацію, що склалась. Розкрийте порядок продажу земельних ділянок на конкурентних засадах. Вкажіть особливості права власності на земельні ділянки та права землекористування релігійних організацій.

2. Громадянин Сидоренко приїхав на свою дачну ділянку і побачив, що верхній родючий шар ґрунту на земельній ділянці знято. Він звернувся до поліцейського офіцера громади, який в ході опитування місцевих жителів встановив, що гумусний шар з ділянки Лук'янова та сусідньої земельної ділянки, що перебуває в відання місцевої державної адміністрації було знято гр. Гончаровим. Разом з тим поліцейський офіцер громади пояснив, що межові знаки не порушено та загальна площа земельної ділянки не зменшилась. А тому підстав для втручання поліцейського офіцера громади немає, а складу правопорушення в діях Гончарові він не вбачає.

Визначте коло суспільних відносин. Проаналізуйте ситуацію, що склалася. Вирішіть справу по суті.

3. Громадянка Петрова, отримавши на праві оренди земельну ділянку, передала її частину своїй рідній сестрі Нечипорук по договору суборенди. Між собою вони погодились розраховуватися виробленою сільськогосподарською продукцією та допомагати одна одній в обробці земельної ділянки.

В подальшому громадянка Петрова розірвала договір оренди, а Нечипорук продовжувала використовувати земельну ділянку, своєчасно розраховуючись із орендодавцем.

Визначте коло суспільних відносин; вирішіть справу по суті. Розкрийте особливості та порядок внесення орендної плати. Який порядок укладення договору суборенди.

Теми для написання рефератів:

1. Правове регулювання забезпечення правової охорони земель в Україні.
2. Захист сільськогосподарських та лісгосподарських угідь від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб.
3. Захист земель від несприятливих природних і техногенних процесів.
4. Правове забезпечення збереження природних водноболотних угідь.

Література:

1. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року – К., 2008.
2. Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19 червня 2003 року // www.rada.gov.ua.
3. Закон України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р.
4. Закон України «Про землеустрій» від 22 травня 2003 р.
5. Земельне право України: Підручник /За ред. М.В. Шульги.– К., 2004. – 368 с.
6. Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.І. Семчика. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 432 с.
7. Земельне право : підручник [Текст] / М.В. Шульга, Н. О. Багай, В.І. Гордєєв та ін.; за ред. М.В. Шульги. – Х.: Право, 2013. – 520 с.
8. Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар [Текст] / В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, А.П. Гетьман та ін.; за заг. ред. В.І. Семчика. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 896 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №8

Тема: Правове регулювання використання та охорони вод в Україні

Методичні рекомендації

Характеристика правового режиму використання і охорони вод повинна розпочинатися з вивчення основних понять водного законодавства, насамперед таких термінів, як «води», «водний об'єкт», «водойма», «водні ресурси». Згідно з законодавством водні об'єкти, залежно від правового режиму, поділяються на об'єкти загальнодержавного та місцевого значення. За природними характеристиками виділяються поверхневі і підземні водні об'єкти; штучні та природного походження. Коло суб'єктів права водокористування

законодавством практично не обмежується – ними можуть бути фізичні та юридичні особи, зокрема й іноземні. Серед суб'єктів слід виділяти первинних – тих, що мають власні водозбірні споруди і відповідне обладнання для забору води, та вторинних – тих, що таких споруд і обладнання не мають, отримують воду з водозабірних споруд первинних водокористувачів і скидають стічні води в їхні системи на погоджених умовах.

Важливе значення має вивчення видів права водокористування.

Слід знати класифікацію цих видів залежно від мети користування, суб'єктного складу, строків здійснення права, умов надання водного об'єкта в користування, а також правовий режим кожного з визначених видів.

Логічним продовженням розгляду видів права водокористування є вивчення системи прав та обов'язків водокористувачів, а також підстав обмеження, зміни або зупинення цих прав. Обмеження, зміна або зупинення прав водокористувачів можливі лише на визначених у законі підставах, наприклад, у разі маловоддя, загрози поширення інфекційних захворювань тощо. Застосовувати такі заходи можуть лише спеціально уповноважені на це суб'єкти.

Одним із найбільш складних питань у рамках теми, що вивчається, є визначення підстав і порядку виникнення права водокористування. Зокрема, слід розглянути порядок погодження та видачі дозволу на право водокористування, його основні стадії (етапи); коло органів, які видають дозволи на право водокористування, особливості надання в користування водних об'єктів загальнодержавного й місцевого значення; підстави і порядок припинення права водокористування.

Реформування відносин власності на природні об'єкти торкнулося й водних відносин, тому положення чинного Водного кодексу України, згідно з якими всі води (водні об'єкти) є державною власністю, втратили силу. Слід мати на увазі, що, відповідно до ЦК і ЗК України, водні об'єкти можуть перебувати також у комунальній і приватній власності та визначити режим такої власності, повторивши відповідну тему Загальної частини.

Водні об'єкти можуть передаватися в оренду, тому необхідно звернути увагу і на цей вид права водокористування та з'ясувати правове регулювання оренди водних об'єктів.

При вивченні основних положень правової охорони вод слід звернути увагу на види шкідливого впливу на води (водні об'єкти) – забруднення, засмічення та вичерпання вод, а також систему заходів, які становлять зміст правової охорони вод. Основними напрямками правової охорони вод є такі: охорона морських вод; охорона підземних вод; охорона рибогосподарських водних об'єктів; охорона вод при здійсненні сільськогосподарської діяльності; охорона вод від шкідливого впливу

промислових об'єктів; охорона лікувальних водних об'єктів; охорона водних об'єктів, що є джерелами питного водопостачання. Відповідно слід знати заходи, які законодавство вимагає вживати в кожному напрямку, а також визначені ВК України шляхи попередження шкідливої дії вод і подолання наслідків такої дії.

Аналіз проблем відповідальності за порушення водного законодавства та видів його порушень має ґрунтуватися на знаннях, отриманих при вивченні Загальної частини екологічного права, з урахуванням специфіки регулювання водних відносин.

Питання для обговорення:

1. Води, як об'єкт використання та правової охорони. Склад водного фонду України. Державний облік вод.
2. Стандартизація і нормування в галузі використання і охорони вод.
3. Право водокористування і його види.
4. Права та обов'язки водокористувачів.
5. Правові заходи охорони вод.
6. Відповідальність за порушення водного законодавства.

Завдання:

1. При спорудженні водозабірної свердловини на землях сільськогосподарського підприємства виявлені запаси питної води, яка має цілющі властивості. Сільськогосподарське підприємство пробурило в цьому водоносному місці дві свердловини та організувало подання мінеральної води на свій консервний завод для технічних потреб. Районна рада заборонила використання мінеральної води, але підприємство оскаржило це рішення в суді, вказуючи, що згідно з чинним законодавством (ст. 90 ЗК України) воно має право використовувати не тільки землю, а й підземні води, які знаходяться на його території.

Дайте висновок по справі. Охарактеризуйте підстави виникнення спеціального права водокористування.

2. Керівники комбінату "Еверест" дали розпорядження про вивезення на берег річки Лопань виробничого сміття та інших відходів, які було зібрано під час впорядкування території комбінату. Навесні, в процесі таїння снігу все сміття потрапило в річку, що призвело до її засмічення та забруднення, результатом чого стала масова загибель водних живих ресурсів. Також в наслідок цих дій порушилась санітарно-епідеміологічна ситуація, що призвело до унеможливлення реалізації місцевими жителями права загального водокористування (в частині водопою худоби та ловлі риби).

Чи є в діях керівників комбінату "Еверест" та працівників цього

комбінату склад водного правопорушення? Чи мають право громадяни на компенсацію в зв'язку із неможливістю використовувати водний об'єкт на праві загального природокористування? Вирішіть справу по суті.

Теми для рефератів:

1. Поняття та загальна характеристика правового режиму використання вод.
2. Порядок надання водних об'єктів (їх частин) в користування.
3. Загальнодержавна програма розвитку водного господарства.

Література:

1. Водний кодекс України від 20 липня 1995 р. – К.: Юрінком Інтер, 2008.
2. Екологічне право України. Академічний курс [Текст] : підручник / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ. ун-т права ; за заг. ред. Ю. С. Шемчушенка. – 2-ге вид. – Київ : Юрид. думка, 2008. – 720 с.
3. Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – 788 с.
4. Екологічне право України. Навчальний посібник. 2-е видання: доповнене та перероблене / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. – Вид-во «Бурун Книга». – 2008. – 368 с.
5. Право довкілля (екологічне право): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.І. Федорович, М.Я. Ващишин [та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Ін Юре, 2010. – 401 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №9

Тема: Правове регулювання використання та охорони надр в Україні

Методичні рекомендації:

Вивчення теми слід з базових понять гірничого законодавства, зокрема таких, як «надра», «родовища корисних копалин», «техногенні родовища корисних копалин», «державний фонд надр», «державний фонд родовищ корисних копалин». Необхідно мати на увазі, що надра є винятково державною власністю і не можуть передаватися у приватну чи комунальну власність.

Право користування надрами може розглядатися в об'єктивному значенні – як інститут гірничого права – та в суб'єктивному – як право конкретної особи здійснювати експлуатацію надр з метою задоволення

різноманітних потреб. Об'єктами права користування надрами виступають індивідуалізовані ділянки надр (гірничі відводи). Користувачами надр можуть бути спеціалізовані підприємства та організації, а також громадяни, які мають відповідну кваліфікацію, економічні можливості для користування надрами та зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності.

Класифікація права користування надрами здійснюється за строками користування і за цільовою ознакою, яка має вирішальне значення.

Від мети користування залежить зміст прав та обов'язків надрокористувачів, їх суб'єктний склад, умови користування тощо. В Україні здійснюються такі види користування надрами: 1) для геологічного вивчення, зокрема й дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення; 2) для видобування корисних копалин; 3) для будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод; 4) для створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.); 5) для задоволення інших потреб. Слід чітко знати правовий режим кожного виду користування, маючи при цьому на увазі, що чинне законодавство не розкриває зміст останнього виду (для задоволення інших потреб), очевидно, з розрахунку, що інші потреби можуть виникнути в перспективі. Далі слід розглянути права та обов'язки користувачів надр як загалом, так і в розрізі кожного з названих видів користування, а також підстави та порядок виникнення права користування надрами, підстави припинення права цього права, повноваження органів, які здійснюють управління в галузі використання та охорони надр, правове регулювання плати за користування надрами.

Окрему увагу необхідно приділити питанням надрокористування, врегульованим спеціальним законодавством, зокрема особливостям користування нафтогазоносними надрами; використання надр на умовах угод про розподіл продукції як специфічного виду концесійних договорів; використання надр континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Питання для обговорення

1. Поняття надр як об'єкту використання і правової охорони. Державний фонд надр.
2. Право користування надрами та його види. Гірничий відвід.

3. Права та обов'язки користувачів надр. Плата за користування надрами.
4. Правові заходи охорони надр.
5. Відповідальність за порушення законодавства про надра.

Завдання:

1. Громадяни, що проживають у м. Стаханов, Луганської області знайшли родовище кам'яного вугілля на дільниці, що розташоване поблизу спеціалізованого гірничодобувного підприємства та почали самостійно добувати ручним способом вказані корисні копалини.

Керівник спеціалізованого підприємства звернувся до районного відділу ГУНП України в Луганській області з проханням надати допомогу у вирішенні питання про самовільну розробку ділянки надр.

Прибувши на місце самовільної розробки поліцейські вилучили засоби незаконного добування, вантажний автомобіль КАМАЗ 5310 та особистий автотранспорт осіб, що вели самовільну розробку. Крім того, інспектори склали протокол про адміністративне правопорушення.

Чи правомірні дії поліції? Якими повинні бути наступні дії працівників поліції? Вирішіть справу по суті.

2. На території розташування хлібозаводу виявлені запаси кварцу. Керівництво цього підприємства вирішило зайнятися додатковою діяльністю з видобування зазначених корисних копалин та звернулося до місцевої державної адміністрації за спеціальним дозволом. Держадміністрація відмовила у наданні дозволу, мотивуючи тим, що не має таких повноважень.

Який порядок надання спеціальних дозволів на користування надрами? Охарактеризуйте суб'єктний склад надрокористувачів.

3. На виробничому об'єднанні „Запоріжжялюмін” впродовж 20 років відбувалось вивезення відходів ливарного та збагачувального виробництва на звалище виробничих відходів, яке знаходилось на балансі об'єднання. Територія звалища знаходилась під охороною, була впорядкована, земельний податок вносився своєчасно. В 1994 році Державним комітетом України по геології і використанню надр вказане звалище було визнано техногенним родовищем корисних копалин.

Комунальне підприємство „ЗапоріжжяМеталПереробка”, довідавшись про те, що на території звалища за тривалий час було накопичено значну кількість кольорових металів, звернулось до обласної державної адміністрації із клопотанням про отримання дозволу на рекультивацію звалища.

Отримавши інформацію про клопотання „ЗапоріжжяМеталПереробки”

керівництво об'єднання „Запоріжалюміній” звернулось до господарського суду з вимогою закріпити за об'єднанням права власності на звалище, посилаючись на норми Закону України „Про відходи”.

Вирішіть справу по суті. Дайте правове обґрунтування позиції підприємств. Розкрийте особливості користування техногенними родовищами корисних копалин.

Література:

1. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р.
2. Гірничий Закон України від 6 жовтня 1999 року.
3. Про вилучення і надання в оренду земельних ділянок для видобування корисних копалин із зміною їх цільового призначення та погодження місця розташування об'єкта від 26 вересня 2007 р. № 1173
4. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ "Вид-во "Юрид. думка", 2008. – 720 с.
5. Природноресурсове право України: Навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / Ред. І.І. Каракаш. — К.: Істина, 2005. — 376 с.
6. Екологічне право України: Підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / Ред. А.П. Гетьман, М.В. Шульга. — Х.: Право, 2005. — 384 с.
7. Екологічне право. Особлива частина: Підручник. Повний академ. курс / За заг. ред. В.І. Андрейцева. — К.: Істина, 2001. — 544 с.
8. Кірін Р.С. Історія гірничого права: навч. посібник / Р.С. Кірін. – Д.: Державний ВНЗ «Національний гірничий університет», 2011. – 246 с.
9. Кірін Р.С. Право видобування корисних копалин: моногр. / Р.С. Кірін. – Д.: Національний гірничий університет, 2011. – 220 с.
10. Кірін Р.С. Право геологічного вивчення надр: загальні положення: моногр. / Р.С. Кірін. – Д.: Національний гірничий університет, 2011. – 216 с.
11. Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – 788 с.
12. Екологічне право України. Навчальний посібник. 2-е видання: доповнене та перероблене / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. – Вид-во «Бурун Книга». – 2008. – 368 с.
13. Право довкілля (екологічне право): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.І. Федорович, М.Я. Ващишин [та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Ін Юре, 2010. – 401 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №10

Тема: Правове регулювання використання та охорони рослинного світу в Україні

Методичні рекомендації

Вивчення базових термінів флористичного законодавства передбачає насамперед визначення правового поняття “рослинний світ”.

Зверніть увагу, що в цьому випадку юридична категорія не збігається з визначенням рослинного світу в біологічному розумінні, оскільки Закон України “Про рослинний світ” поширюється також на гриби, які рослинами не є. Крім того, слід знати, що сільськогосподарські рослини не є об’єктами флоро охоронних відносин, а їхній правовий режим встановлюється, головним чином, актами цивільного і аграрного права. Для отримання повного уявлення про систему регулювання флоро охоронних відносин, крім Закону України “Про рослинний світ” і ЛК України, потрібно також звернутися до законів “Про Червону книгу України”, “Про природно-заповідний фонд” і повторити матеріал з основ земельного права. Зокрема, завдяки цьому може бути досягнуте повне й правильне розуміння інституту права власності на об’єкти рослинного світу, права користування рослинним світом.

Питання для обговорення:

1. Рослинний світ як об’єкт правової охорони та використання.
2. Правове регулювання використання, відтворення природних рослинних ресурсів та охорони рослинного світу.
3. Юридична відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ.
4. Ліс як об’єкт використання та правової охорони. Поняття про ліс. Склад лісового фонду.
5. Функціональний поділ лісів.
6. Право власності та право користування лісами.
7. Права та обов’язки власників та користувачів лісів.
8. Основні завдання і зміст організації лісового господарства.
9. Відповідальність за порушення лісового законодавства.

Завдання:

1. Для ведення особистого селянського господарства Сергієнко отримав у власність земельну ділянку розміром 25 га, до складу якої увійшла ділянка лісу (5 га). Після виділення ділянки в натурі Сергієнко заборонив односельцям на цій землі збирати гриби, ягоди, лікарські рослини тощо. У суді доказано факти, що Сергієнко відібрав 2 кошики суниць у подружжя Тимофієвих, зібраних на лісовій площі, вважаючи, що це його власність.

Визначте коло правовідносин. Чи підлягає позов громадянина Тимофієва задоволенню? Вирішіть справу.

2. Місцевий суд Харківського району стягнув з гр. Завального 27000 гривень за знищення лісу внаслідок недбалого поводження його 17-річного сина з вогнем. Розмір шкоди був визначений на підставі такс на деревину лісових порід, що відпускається на пні.

Прокурор опротестував рішення суду, поставивши питання про його зміну і вказавши, що розмір заподіяної шкоди повинен визначатися за іншими правилами.

Який порядок притягнення до відповідальності за порушення громадянами вимог пожежної безпеки в лісах і знищення лісу внаслідок недбалого поводження з вогнем? Зробіть аналіз правомірності рішення суду і протесту прокурора.

Теми для рефератів:

1. Види спеціального використання лісових ресурсів та порядок видачі дозволів на їх здійснення.
2. Види рубок та порядок їх здійснення.
3. Документи що посвідчують право на полювання.
4. Державний кадастр тваринного світу та порядок його ведення.

Література:

1. Про рослинний світ: Закон України від 9 квітня 1999 р. // www.rada.gov.ua.
2. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ "Вид-во "Юрид. думка", 2008. – 720 с.
3. Природноресурсове право України: Навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / Ред. І.І. Каракаш. — К.: Істина, 2005. — 376 с.
4. Екологічне право України: Підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / Ред. А.П. Гетьман, М.В. Шульга. — Х.: Право, 2005. — 384 с.
5. Екологічне право. Особлива частина: Підручник. Повний академ. курс / За заг. ред. В.І. Андрейцева. — К.: Істина, 2001. — 544 с.
6. Каталог видів флори і фауни України, занесених до Бернської Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі / В.І. Чопик (авт.-упоряд.). — К.: Фітосоціоцентр, 1999.
7. Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – 788 с.
8. Екологічне право України. Навчальний посібник. 2-е видання: доповнене та перероблене / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. – Вид-во «Бурун

Книга». – 2008. – 368 с.

9. Право довкілля (екологічне право): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.І. Федорович, М.Я. Ващишин [та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Ін Юре, 2010. – 401 с.

10. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ "Вид-во "Юрид. думка", 2008. – 720 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №11

Тема: Правова охорона атмосферного повітря

Методичні рекомендації:

Поняття правової охорони атмосферного повітря та її законодавче забезпечення передбачено, головним чином, у Законі України «Про охорону атмосферного повітря». Проте слід врахувати й інші законодавчі акти, які визначають питання охорони атмосферного повітря від забруднення стаціонарними та пересувними джерелами. Необхідно пам'ятати також, що названий закон не регулює відносини з приводу повітря жилих, виробничих та інших приміщень, повітря, що знаходиться в компресорах, балонах тощо.

Питання щодо можливості привласнення атмосферного повітря і, відповідно, існування права власності на цей об'єкт є спірним. З одного боку, в ст. 13 Конституції України передбачено, що атмосферне повітря є об'єктом виключної власності народу України, з іншого – фізичні властивості цього природного ресурсу такі, що не дають можливості для його індивідуалізації та відособлення. Студентам рекомендується розглянути наявні погляди та визначитися з власним підходом щодо проблеми, а також порівняти категорії «атмосферне повітря в межах території України» та «повітряний простір України».

Екологічні суспільні відносини щодо використання атмосферного повітря не потребують узагальнюючого правового регулювання, вони врегульовані лише настільки, наскільки це необхідно для підтримання та забезпечення екологічної безпеки, створення сприятливих умов для життєдіяльності, запобігання шкідливому впливу на життя і здоров'я людини. Саме через це в Законі України «Про охорону атмосферного повітря» відсутній самостійний розділ про використання атмосферного повітря.

У той же час атмосферне повітря використовується у хімічній та металургійній промисловості, машинобудуванні, енергетиці, транспортній галузі, слугує природним резервуаром для викидів забруднюючих речовин,

зазнає впливу діяльності, спрямованої на штучну зміну стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях тощо.

У рамках загального природокористування атмосферне повітря є неодмінною природною умовою життя людей, складовою частиною безпечного навколишнього середовища.

Саме тому важливими для розуміння теми є положення щодо правового регулювання лімітів використання атмосферного повітря та викидів забруднюючих речовин, особливостей правового режиму функціонування стаціонарних і пересувних джерел забруднення, статусу суб'єктів права використання атмосферного повітря, насамперед їхніх прав та обов'язків щодо використання атмосферного повітря.

Вивчаючи правове регулювання стандартизації та нормування у сфері використання та охорони атмосферного повітря, слід з'ясувати поняття екологічних стандартів у сфері використання та охорони атмосферного повітря, мету і порядок їх встановлення, сутність та види екологічних нормативів, їх відмінність від екологічних стандартів.

Питання для обговорення:

1. Атмосферне повітря як об'єкт використання та правової охорони.
2. Стандартизація і нормування в галузі використання та охорони атмосферного повітря.
3. Правові заходи охорони атмосферного повітря.
4. Контроль у галузі охорони повітря.
5. Відповідальність за порушення законодавства про охорону атмосферного повітря.

Завдання:

1. ТОВ "Віно" займалося вирощуванням винограду. Для збільшення врожаю підприємство використовувало устаткування для розгону хмар та агрохімікати, внаслідок цього до атмосферного повітря надійшли викиди діоксиду вуглецю. До того ж протягом тривалого часу була засуха. Жителі району неодноразово зверталися зі скаргами до районної ради.

Вирішіть справу. Охарактеризуйте порядок погодження, видачі та анулювання дозволів на проведення діяльності, пов'язаної із штучними змінами стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях. Визначте вимоги щодо охорони атмосферного повітря під час застосування агрохімікатів. Які порушення законодавства про охорону атмосферного повітря допущені ТОВ "Віно"?

2. Сільськогосподарське підприємство звернулося у господарський суд із позовом до заводу "Хімреактив" про відшкодування збитків,

завданих викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря, внаслідок яких було знищено 5 га плодово-ягідних дерев. Представник заводу проти позову заперечував, стверджуючи, що їх підприємство оснащено всіма передбаченими проектом вводу в експлуатацію очисними спорудами, і таким чином, їх діяльність не спричиняє шкоди атмосферному повітрю.

Вирішіть справу. Охарактеризуйте особливості відповідальності за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря.

Література:

1. Екологічне право [Текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана. – Х : Право, 2013. – 432 с.
2. Про охорону атмосферного повітря: Закон України в редакції від 21 червня 2001 р. // www.rada.gov.ua.
2. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ "Вид-во "Юрид. думка", 2008. – 720 с.
3. Природноресурсове право України: Навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / Ред. І.І. Каракаш. — К.: Істина, 2005. — 376 с.
4. Екологічне право України: Підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / Ред. А.П. Гетьман, М.В. Шульга. — Х.: Право, 2005. — 384 с.
5. Екологічне право. Особлива частина: Підручник. Повний академ. курс / За заг. ред. В.І. Андрейцева. — К.: Істина, 2001. — 544 с.
6. Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – 788 с.
7. Екологічне право України. Навчальний посібник. 2-е видання: доповнене та перероблене / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. – Вид-во «Бурун Книга». – 2008. – 368 с.
8. Право довкілля (екологічне право): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.І. Федорович, М.Я. Ващишин [та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Ін Юре, 2010. – 401 с.
9. Науково-практичний коментар Закону України «Про охорону атмосферного повітря» / Г.І. Балюк, І.С. Гриценко, Т.Г. Ковальчук та ін.; за ред. Г.І. Балюк. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 328 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №12

Тема: Правове регулювання національної екологічної мережі України

Методичні рекомендації:

Екологічною мережею України є єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорозмаїття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і, відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України, підлягають особливій охороні. Необхідно знати, з яких елементів складається екологічна мережа, як вони між собою пов'язані та який правовий режим для них встановлено.

Території та об'єкти природно-заповідного фонду є найважливішою складовою екологічної мережі, тому саме правовому регулюванню з приводу їх використання і охорони слід приділити основну увагу. Загальна правова класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду передбачає їх поділ на: а) території та об'єкти, що мають природне походження та штучно створені; б) території та об'єкти загальнодержавного і місцевого значення.

Поряд з цільовим призначенням віднесення території або об'єкта до вказаних класифікаційних груп має вирішальне значення для їх правового режиму.

Слід врахувати, що території та об'єкти природно-заповідного фонду перебувають переважно у державній власності, проте деякі з них можуть належати також до комунальної або приватної власності.

При цьому об'єкти, створені до прийняття закону про природно-заповідний фонд, приватизації не підлягають.

Вивчивши загальні положення, які характеризують природно-заповідний фонд, необхідно перейти до аналізу правових засад функціонування окремих видів територій та об'єктів природно-заповідного фонду, зокрема природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків (при цьому також потрібно врахувати зонування вказаних природно-заповідних територій), заказників, заповідних урочищ, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків і парків-пам'ятників садово-паркового мистецтва.

Порядок створення та оголошення територій і об'єктів природно-заповідного фонду доволі складний і включає низку стадій, які необхідні для обґрунтованого прийняття рішення Президентом України (у разі створення чи оголошення територій та об'єктів загальнодержавного значення), Верховною Радою Автономної Республіки Крим чи обласною радою (територій та об'єктів місцевого значення).

Правова охорона територій і об'єктів природно-заповідного фонду передбачає низку заходів, пов'язаних як безпосередньо з їх функціонуванням, так і з охороною від шкідливих антропогенних впливів. Важливе місце в охоронному механізмі екологічних правовідносин займають заходи відповідальності.

Питання для обговорення:

1. Правове забезпечення формування, збереження та використання екологічної мережі України.
2. Загальна характеристика екологічної мережі України: поняття, об'єкти, принципи її формування.
3. Поняття складових буферних зон екомережі, їх види.
4. Правовий режим водно-болотних угідь, що мають міжнародне значення.
5. Юридична відповідальність за порушення законодавства про екомережу.

Завдання:

1. Під час розгляду проекту організації рекреаційної зони міста обласного значення на сесії облради найбільшу дискусію викликали його положення щодо включення до складу вказаної зони частини території регіонального ландшафтного парку (зон регульованої та стаціонарної рекреації), території зоологічного парку місцевого значення, ботанічного саду загальнодержавного значення та лісопаркової частини зеленої зони навколо міста із розрахунку 10 га на кожні 1,5 тисячі осіб населення. З метою управління відповідною зоною та надання рекреаційних послуг створюється комунальне підприємство обласної ради «Релакс». Головний санітарний лікар області заперечував проти затвердження поданого проекту організації рекреаційної зони, оскільки, так як в місті проживає майже 300 тис. осіб, поширення рекреаційної діяльності на вищевказані території призведе до порушення режиму їх відтворення та охорони. Крім того, проект не узгоджений із Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища в області, також наявні скарги щодо порушення прав від окремих осіб, земельні ділянки яких підпадають під режим рекреаційної зони.

Не зважаючи на вказані заперечення, проект було затверджено рішенням облради. Прокурор області опротестував рішення як незаконне.

Визначити види правовідносин, які виникли. Який порядок створення рекреаційних зон передбачено чинним законодавством? Надати правову оцінку проекту з позицій його відповідності чинному законодавству. Чи підлягає протест прокурора задоволенню? Вирішити справу.

2. Під час розгляду проекту організації рекреаційної зони міста обласного значення на сесії облради найбільшу дискусію викликали його положення щодо включення до складу вказаної зони частини території регіонального ландшафтного парку (зон регульованої та стаціонарної рекреації), території зоологічного парку місцевого значення, ботанічного саду загальнодержавного значення та лісопаркової частини зеленої зони навколо міста із розрахунку 10 га на кожні 1,5 тисячі осіб населення. З метою управління відповідною зоною та надання рекреаційних послуг створюється комунальне підприємство обласної ради «Релакс». Головний санітарний лікар області заперечував проти затвердження поданого проекту організації рекреаційної зони, оскільки, так як в місті проживає майже 300 тис. осіб, поширення рекреаційної діяльності на вищевказані території призведе до порушення режиму їх відтворення та охорони. Крім того, проект не узгоджений із Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища в області, також наявні скарги щодо порушення прав від окремих осіб, земельні ділянки яких підпадають під режим рекреаційної зони.

Не зважаючи на вказані заперечення, проект було затверджено рішенням облради. Прокурор області опротестував рішення як незаконне.

Визначити види правовідносин, які виникли. Який порядок створення рекреаційних зон передбачено чинним законодавством? Надати правову оцінку проекту з позицій його відповідності чинному законодавству. Чи підлягає протест прокурора задоволенню? Вирішити справу.

Література:

1. Екологічне право [Текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана. – Х : Право, 2013. – 432 с.
2. Про екологічну мережу України: Закон України від 24.06.2004 р.
3. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки: Закон України від 21 вересня 2000 р.
4. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р.
5. Про Червону книгу України: Закон України, 2002 р. // www.rada.gov.ua.
6. Про курорти: Закон України від 5 жовтня 2000 р. // www.rada.gov.ua.
7. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року – К., 2008.
8. Водний кодекс України від 20 липня 1995 р. – К.: Юрінком Інтер, 2008.
9. Лісовий кодекс України, 2006 р. – К.: Юрінком Інтер, 2008.

10. Бобкова А.Г. Рекреационное право: Учеб. пособие для студ. спец. "Правоведение" / Донецкий национ. ун-т. — Донецк, 2000. — 249 с.
11. Дотримання вимог природоохоронного законодавства в Україні: Зб. матеріалів. — К.: Парламентське видавництво, 2003. — 300 с.
12. Збереження біорозмаїття: традиції та сучасність / Тетяна Гардашук (відп.ред.). — К.: Хімджест, 2003. — 119 с.
13. Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. — Одеса: Фенікс, 2012. — 788 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №13

**Тема: Особливості екологічного права зарубіжних країн.
Міжнародно-правова охорона навколишнього природного
середовища**

Методичні рекомендації:

Природа не знає державних кордонів, вона загальна і єдина для всього людства. Захист природи та раціональне використання її ресурсів – глобальна проблема сучасного людства. Основними умовами її вирішення є проведення всіма державами єдиної екологічної політики, мир у всьому світі та роззброєння, активна участь держав в акціях щодо міжнародної охорони довкілля, яка здійснюється в рамках ООН та інших міжнародних організацій, розроблення і прийняття міжнародних договорів з питань охорони навколишнього природного середовища – основного джерела екологічного права. Для отримання повного уявлення про сутність і форми міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього природного середовища слід з'ясувати основні історичні етапи та передумови розвитку міжнародного екологічного права. Чільне місце в системі норм міжнародного екологічного права займають його принципи – найважливіші загальновізані положення, що визначають сутність міжнародно-правової охорони довкілля. Для вивчення системи принципів доцільно звернутися як до навчальної та наукової літератури, так і до текстів базових міжнародних документів у цій сфері, насамперед Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища і розвитку (1972) та Стокгольмської декларації щодо питань навколишнього середовища та розвитку (1992).

Джерела міжнародного екологічного права утворюють систему правових форм, які вміщують норми міжнародного екологічного права.

Аналіз договірної практики у цій галузі свідчить, що найбільш активно розвиваються договірні відносини на двосторонній і регіональній основах, спрямовані на регламентацію охорони окремих природних

об'єктів у визначених регіонах.

Велика роль серед міжнародних заходів охорони довкілля належить міжнародним конференціям у галузі охорони навколишнього середовища. Слід мати на увазі, що хоча рішення цих конференцій і не мають формально обов'язкової сили, вони користуються великим авторитетом і виконуються державами з міркувань добросусідства та престижу на міжнародній арені.

Основні напрямки міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього природного середовища визначаються насамперед об'єктами охорони. Необхідно розглянути правові аспекти міжнародної охорони атмосферного повітря, планетарного середовища, космічного простору, морського середовища, тваринного та рослинного світу.

Важливе місце в системі міжнародної охорони довкілля належить співробітництву під егідою ООН, зокрема, в рамках Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), ВООЗ, ЮНЕСКО. Слід також з'ясувати роль Організації економічного співробітництва і розвитку в об'єднанні зусиль світової громадськості в галузі охорони довкілля, основні положення щодо внеску Ради Європи у справу організації охорони довкілля в Європі, місце Європейського Союзу у формуванні і здійсненні європейської політики і права охорони довкілля.

Питання для обговорення:

1. Предмет і структура європейського права навколишнього середовища.
2. Джерела європейського права навколишнього середовища.
3. Принципи європейського права навколишнього середовища.
4. Функції органів ЄС у сфері охорони навколишнього середовища.
5. Співпраця ЄС і України у сфері охорони навколишнього середовища. Адаптація екологічного законодавства України до стандартів ЄС.

Тестові завдання для перевірки знань:

1. Програма ООН з навколишнього середовища – це:

- а) міжнародна організація;
- б) міжнародна конвенція, в якій бере участь Україна;
- в) постійно діюча міжнародна конференція;
- г) резолюція Стокгольмської конференції з охорони навколишнього середовища.

2. Яка з названих міжнародних організацій, що займаються питаннями охорони довкілля, не входить до системи ООН:

- а) ЮНЕП;
- б) ЮНЕСКО;

- в) Міжнародна морська організація;
- г) Міжнародний союз охорони природи.

3. *Право на використання природних ресурсів Антарктики мають:*

- а) США, Великобританія, РФ, Франція та ФРН за принципом секторального розподілу;
- б) всі зацікавлені держави;
- в) держави-учасниці Договору про Антарктику 1959 року.
- г) держави, які проводять у регіоні постійну або експедиційну наукову діяльність;
- г) жодна з держав, оскільки Антарктика (простір південніше 60-ї паралелі) проголошена міжнародним заповідником.

4. *Конвенція про біологічне різноманіття 1992 року належить:*

- а) до загальнополітичних договорів через своє велике значення для міжнародно-правової охорони довкілля;
- б) до комплексних договорів, оскільки під її охорону підпадають різні види природних ресурсів;
- в) до поресурсних договорів, оскільки охороняє лише окремих вид природних об'єктів;
- г) взагалі не є договором, оскільки її норми мають не обов'язковий, а рекомендаційний характер.

5. *Обсяги допустимих викидів державами парникових газів, а також можливість продажу квот річних викидів передбачені:*

- а) Конвенцією про транскордонне забруднення повітря на великій відстані 1979 року;
- б) Віденською конвенцією про охорону озонового шару 1985 року;
- в) Монреальським протоколом 1987 року до Віденської конвенції про охорону озонового шару;
- г) Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату 1992 року;
- г) Кіотським протоколом 1997 року до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату.

Література:

1. Екологічне право [Текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана. – Х : Право, 2013. – 432 с.
2. Лозанський В.Р. Екологічне управління в розвинутих країнах світу в порівнянні з Україною. — Х., 2000. — 68 с.
3. Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі: Ідея. Концепція. Проблеми. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. — 298 с.
4. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ "Вид-во "Юрид. думка", 2008. – 720 с.

Список літератури

Основна:

1. [Екологічне право України. Особлива частина](#): навч. посіб. : рекомендовано МОН України / О.М. Шуміло, І.В. Бригадир, В.А. Зуєв та ін.. Харків : ХНУВС, 2017. 383 с.
2. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. 848 с.
3. Законодавча база «Законодавство» на ВЕБ-сервері ВРУ України <http://zakon1.rada.gov.ua/laws> або подібна.
4. [Екологічне право України. Загальна частина : навч. посіб.](#) / І. В. Бригадир, В. А. Зуєв, О. М. Шуміло; Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. 292 с.
5. [Екологічне право України. Особлива частина](#) : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / О.М. Шуміло, І.В. Бригадир, В.А. Зуєв та ін.. - Харків : ХНУВС, 2017. 383 с.
6. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Екологічне право. Т. 14. 774 с.
7. Водний кодекс України. Кодекс України про надра. Лісовий кодекс України. Повітряний кодекс України : станом на 12 верес. 2019 р.. Харків : Право, 2019. 277 с.
8. Доступ до правосуддя в галузі охорони довкілля : практич. посіб. / Є.А. Алексєєва, Г.М. Левіна, О.М. Шуміло та ін.. Львів : Норма, 2015. 144 с.
9. Екологічна безпека: правове забезпечення в Україні : навч.-довідк. посіб. / упоряд.: М.Г. Вербенський, Т.О. Проценко, О.І. Логвиненко, Д.В. Смерницький, С.П. Филь. Київ; Вінниця; Харків : Мачулін, 2016. 845 с.
10. Екологічне право : навч. посіб. : . / С.С. Бичкова, І.А. Боровська, О.С. Бурлака та ін.. - Київ : Правова єдність: Алерта, 2016. 290 с.
11. Екологічне право : підручник. Харків : Право, 2019. 551 с.
12. Екологічне право в запитаннях та відповідях : навч. посіб.. Харків: Право, 2017. 207 с.
13. Комарницький, В.М. Закон України "Про зону надзвичайної екологічної ситуації" : наук.-практич. коментар. - Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 152 с.
14. Малишева, Н.Р. Науково-практичний коментар до Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища". Харків : Право, 2017. 414 с.

15. Правова доктрина України : у 5 т. / Нац. акад. прав. наук України. Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права. Т. 4. 848 с.

16. Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / А.П. Гетьман, О.В. Донець, А.К. Соколова та ін.. Харків : Право, 2014. 783 с.

17. Стратегічні судові справи на захисті екологічних прав та довкілля : посібник / Д. Бонайн, Є. Алексєєва, О. Кравченко та ін.. Львів : ЕПЛ : Компанія "Манускрипт", 2014. 136 с.

18. Юридична відповідальність за порушення природоресурсного законодавства України : монографія. Житомир : Житомир. нац. агрокол. ун-т, 2016. 208 с.

Додаткова:

1. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. 848 с.

2. [Науково-практичний коментар Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища"](#) / І. В. Бригадир, С. Л. Варламов, В. А. Зуєв, І. А. Шуміло, О. М. Шуміло. Х. : Фактор, 2006. 579 с.

3. Земельне право України: Підручник. За аг. ред. М.В. Шульги - Х. : Право, 2013. 520 с.

4. [Конституція України](#) // Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30 (23.07.96), ст. 141

5. [Водний кодекс України](#) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189

6. [Господарський кодекс України](#) // Офіційний вісник України, 2003, № 11 (28.03.2003), ст. 462

7. [Закон України "Про виключну \(морську\) економічну зону України"](#) // Відомості Верховної Ради України, 1995, № 21 (23.05.95), ст. 152

8. [Закон України "Про відходи"](#) // Відомості Верховної Ради України, 1998, № 36-37, ст. 242

9. [Закон України "Про використання земель оборони"](#) // Урядовий кур'єр № 245 від 26.12.2003 2003.11.27

10. [Закон України "Про державний контроль за використанням та охороною земель"](#) // Відомості Верховної Ради України, 2003, № 39 (26.09.2003), ст. 350

11. [Закон України „ Про оцінку впливу на довкілля»](#) // Відомості Верховної Ради , 2017, № 29, ст.315)

12. [Закон України "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення"](#) // Відомості Верховної Ради України, 1994, № 27 (05.07.94), ст. 218

13. [Закон України "Про землеустрій"](#) // Відомості Верховної Ради України, 2003, № 36 (05.09.2003), ст. 282
14. [Закон України "Про зону надзвичайної екологічної ситуації"](#) // Відомості Верховної Ради України, 2000, № 42 (20.10.2000), ст. 348
15. [Закон України "Про мисливське господарство та полювання"](#) // Відомості Верховної Ради України, 2000, № 18 (05.05.2000), ст. 132
16. [Закон України "Про національну поліцію"](#) // Офіційний вісник України. – 2015. - № 63. - С. 33
17. [Закон України "Про нафту і газ"](#) // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 50 (14.12.2001), ст. 262
18. [Закон України "Про оренду землі"](#) // Відомості Верховної Ради України, 1998, № 46-47, ст. 280
19. [Закон України "Про охорону атмосферного повітря"](#) // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 50. Ст. 678
20. [Закон України „Про охорону навколишнього природного середовища”](#) // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546
21. [Закон України “Про оцінку земель”](#) від 11.12.2003 № 1378-IV
22. [Закон України "Про охорону земель"](#) // Голос України, 2003, 07, 29.07.2003 № 139
23. [Закон України "Про питну воду та питне водопостачання"](#) // Відомості Верховної Ради України, 2002, № 16 (19.04.2002), ст. 112
24. [Закон України "Про поводження з радіоактивними відходами"](#) // Відомості Верховної Ради України, 1995, № 27 (04.07.95), ст. 198
25. [Закон України "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи"](#) // Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 16 (16.04.91), ст. 198
26. [Закон України “Про природно-заповідний фонд України”](#) // Відомості Верховної Ради України 1992. № 34. Ст. 502
27. [Закон України "Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них"](#) // Відомості Верховної Ради України, 2003, № 15 (11.04.2003), ст. 107
28. [Закон України "Про рослинний світ"](#) // Відомості Верховної Ради України, 1999, № 22-23 (11.06.99), ст. 198
29. [Податковий кодекс України](#) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112
30. [Закон України "Про тваринний світ"](#) // Відомості Верховної Ради України, 2002, № 14 (05.04.2002), ст. 97
31. [Закон України "Про Червону книгу України"](#) // Відомості Верховної Ради України, 2002, № 30 (26.07.2002), ст. 201
32. [Земельний кодекс України](#) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3 – 4. – Ст. 27
33. [Кодекс України про надра](#) // Відомості Верховної Ради України, 1994, № 36 (06.09.94), ст. 340

34. [Кодекс України про адміністративні правопорушення](#) // Відомості Верховної Ради УРСР, 1984, додаток до № 51, ст. 1122
35. [Кримінальний кодекс України](#) // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25-26 (29.06.2001), ст. 131
36. [Лісовий кодекс України](#) // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 17. Ст. 99
37. [Цивільний кодекс України](#) // Офіційний вісник України, 2003, № 11 (28.03.2003), ст. 461

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

38. www.rada.gov.ua – сайт Верховної Ради України.
39. www.kmu.gov.ua – сайт Кабінету Міністрів України.
40. www.mvs.gov.ua – сайт Міністерства внутрішніх справ України.
41. www.nbuv.gov.ua – електронний каталог Національної бібліотеки України ім. Вернадського.
42. www.library.ukma.kiev.ua – електронний каталог наукової бібліотеки НаУКМА.